



انتشارات، شماره ۶۶۶

نزاع سنت و مدرنیسم در شعر معاصر عرب

تألیف:

دکتر سید حسین سیدی

عضو هیات علمی دانشگاه فردوسی مشهد

WWW.KEtAb.ir

سرشناسه:	سیدی، سید حسین، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور:	نزاع سنت و مدرنیسم در شعر معاصر عرب / تألیف سید حسین سیدی.
مشخصات نشر:	مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری:	۲۹۸ ص.
فروست:	انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد؛ شماره ۶۴۶.
شابک:	(ISBN: 978-964-386-321-0)
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا.
یادداشت:	ص.ع. به انگلیسی: S. H. Seyyedi
یادداشت:	The conflict between tradition and modernism in contemporary arabic poetry.
یادداشت:	کتابنامه: ص [۲۸۹] - ۲۹۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع:	شعر عربی -- قرن ۲۰ م. -- تاریخ و نقد.
رضوع:	شعر عربی -- قرن ۲۰ م. -- مجموعه ها.
موضوع:	تجددگرایی (ادبیات) -- کشورهای عربی.
شناسنامه:	دانشگاه فردوسی مشهد.
ردیف کتابخانه:	۱۳۹۴ ف ۹ س / PJ ۲۲۸۵
رده بندی دیویی:	۸۹۲/۷۱۶۰۹
شماره کتابخانه ملی:	۳۹۸۰۲۲۱



انتشارات، شماره ۶۴۶

نزاع سنت و مدرنیسم در شعر معاصر عرب

تألیف

دکتر سید حسین سیدی

ویراستار علمی

دکتر سید مهدی زرقاتی

وزیری، ۲۹۸ صفحه، ۱۰۰۰ نسخه، چاپ اول، زمستان ۱۳۹۴

امور فنی و چاپ: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد

بها: ۱۲۰۰۰۰ ریال

مراکز پخش:

فروشگاه و نمایشگاه کتاب پردیس: مشهد، میدان آزادی، دانشگاه فردوسی مشهد، سازمان مرکزی، جنب سلف سرویس یاس، تلفن: ۳۸۸۳۳۷۲۷ (۰۵۱)

مؤسسه کتابپویان: تهران، میدان انقلاب، خیابان نصرت، خیابان دکتر قریب، نرسیده به خیابان فرصت، پلاک ۷-تلفن: ۱۵-۶۶۵۶۶۵۱۰ (۰۲۱)

مؤسسه دانشپویان: تهران، خیابان انقلاب، خیابان منبری جاوید (اردیبهشت) نبش خیابان نظری، شماره ۱۴۲-تلفاکس: ۶۶۴۰۰۲۲۰-۶۶۴۰۰۱۴۴ (۰۲۱)

Email: fum.publication@yahoo.com

فهرست مطالب

۹	پیش‌گفتار
۱۱	کلیات
۱۱	مقدمه
۱۲	مسئله این پژوهش
۱۴	پیشینه پژوهش
۱۹	فصل اول: مفهوم‌شناسی
۱۹	سنت
۱۹	تبارشناسی واژه
۲۲	معنا و مؤلفه‌های سنت
۲۴	مفهوم‌شناسی مدرنیسم
۲۵	زمینه‌های ظهور
۲۷	مؤلفه‌های مدرنیسم
۳۰	نقد مدرنیسم
۳۲	سنت و مدرنیسم: پیوست یا گسست؟
۳۹	فصل دوم: مدرنیسم در جهان عرب
۳۹	شکل‌گیری، عوامل و زمینه‌ها
۴۲	مدرنیسم ادبی
۴۶	پروژه حسن حنفی
۴۸	نوگرایی در عصر اسلامی
۴۹	در دوران بنی‌امیه
۴۹	در عصر عباسی
۵۰	مدرنیسم ادبی: مؤلفه‌ها
۵۳	مدرنیسم ادبی در ادبیات معاصر عرب

۵۷	ریشه‌های ظهور مدرنیسم در شعر عربی.....
۶۱	مدرنیسم در شعر معاصر عرب.....
۶۴	نوگرایان.....
۶۶	مکاتب ادبی.....
۶۶	۱- کلاسی میسم.....
۶۷	۲- رمانتیسم.....
۶۸	۳- رئالیسم اشتراکی.....
۷۰	۴- مکتب سمبولیسم.....
۷۱	جریان‌های ادب -رون جهان عرب.....
۷۱	درآمد.....
۷۲	مبانی سنت‌گرایان.....
۷۳	مبانی نوگرایان.....
۷۳	ادبیات مهجر.....
۷۶	مکتب آپولو.....
۸۰	مکتب دیوان.....
۸۲	عصری بودن مضمون.....
۸۴	دستاورد نقدی دو مکتب.....
۸۵	فصل سوم: حوزه‌های نزاع.....
۹۱	حوزه‌های نزاع.....
۹۷	زمینه‌های فرهنگی.....
۹۹	حوزه‌های نزاع.....
۹۹	شعر.....
۱۰۰	خوانش سطحی از نوگرایی.....
۱۰۰	گذشته، معیار سنجش.....
۱۰۱	حوزه‌های نزاع در شعر.....
۱۰۲	مفهوم شعر.....
۱۰۳	مفهوم شعر و پیشگامان.....
۱۰۴	عوامل درونی و بیرونی تأثیرگذار.....
۱۰۶	علت بیمناکی محافظه‌کاران.....
۱۰۷	دیدگاه‌ها در مخالفت با شعر نو.....
۱۱۰	نزاع بر سر مؤلفه‌های شعر نو.....

۱۱۳	مؤلفه‌های شعر نو.....
۱۱۴	شعر نو، انقلاب در مضمون.....
۱۱۷	شعر، رؤیا و مکاشفه.....
۱۱۸	رمزگرایی و اسطوره‌گرایی.....
۱۲۱	اسطوره.....
۱۳۶	ابهام در شعر معاصر.....
۱۳۹	نزاع بر سر ساخت هنری.....
۱۴۳	ویژگی‌های ساخت.....
۱۴۴	وحدت، ارگانیک.....
۱۴۷	ساختار در شعر معاصر عربی.....
۱۴۷	۱- ساختار مسطح.....
۱۴۷	۲- ساختار هرمی.....
۱۴۸	۳- ساختار ذمی.....
۱۵۵	تحوّل در مضمون.....
۱۵۵	رؤیای همیشگی انقلاب.....
۱۵۶	پایداری.....
۱۵۶	بیان جامعه جدید.....
۱۵۷	گر سنگی و فقر.....
۱۵۷	مرگ.....
۱۵۸	اندوه و پریشانی.....
۱۵۹	طبیعت.....
۱۶۰	خاطرات و کودکی.....
۱۶۱	شهر و تمدن جدید.....
۱۶۳	شعر متافیزیکی.....
۱۶۴	عشق وزن.....
۱۶۹	زبان شعر معاصر.....
۱۷۶	زبان شعر جدید و سنت.....
۱۷۸	حوزه تحوّل واژگانی.....
۱۷۸	جنبه سلبی.....
۱۷۹	جنبه‌های ایجابی.....
۱۷۹	افزوده‌های شاعران نوگرا.....
۱۸۳	سه گانه نظم، نثر و شعر.....
۱۸۶	تصویر در شعر معاصر.....
۱۸۹	کارکرد تصویر.....

۱۹۵	فصل چهارم: پیشگامان نوگرایی
۱۹۵	زمان و زمینه نوگرایی
۱۹۸	دستاورد ابونواس و ابوتمام
۱۹۹	دوران جدید
۲۰۱	نزاع ایدئولوژیک یا هنری؟
۲۰۳	دلایل موافقان و مخالفان
۲۰۶	نگرانی‌ها و دغدغه‌ها
۲۰۷	علت نگرانی‌ها
۲۰۹	عمل تأثیرگذار فرهنگی
۲۰۹	- مدارس
۲۰۹	۲- روزنامه نگار
۲۱۰	۳- کتابخانه
۲۱۰	۴- انجمن‌های علمی و ادبی
۲۱۱	اعزام گروه‌های علمی به عرب
۲۱۲	مجله شعر
۲۱۳	رویکردهای سه‌گانه مجله «شعر»
۲۱۳	الف) رویکرد متن‌محور
۲۱۴	ب) کارکرد شعر
۲۱۵	ج) تمایز بخشی در زبان
۲۱۶	ادبیات مهجر
۲۱۷	مخالفان ادبیات مهجر
۲۱۸	تفاوت ادبیات مهجر با ادبیات کلاسیک
۲۲۱	بررسی دیدگاه‌های پیشگامان در حوزه سنت و مدرنیسم
۲۲۱	جبران خلیل جبران (رمانتیک انقلابی)
۲۲۲	ویژگی‌های کلی ادبیات جبرانی
۲۲۳	نوگرایی جبران
۲۲۴	دیدگاه درباره سبک جبران
۲۲۶	مدرنیسم در اندیشه جبران
۲۲۸	نازک‌الملانکه (انقلاب از پایگاه سنت)
۲۳۰	نازک‌الملانکه و شعر منثور
۲۳۱	خاستگاه شعر، هدف شعر و بیان شعری
۲۳۵	بدر شاکر السیاب (در پی بهشت گمشده جیکور)

۲۳۷ سیاب و انقلاب علیه شعر کلاسیک
۲۳۸ علل انقلاب پیشگامان
۲۳۹ سیاب و وزن و قافیه
۲۴۰ شعر و واقعیت بیرونی
۲۴۱ سیاب و ساختار شعر
۲۴۲ آدونیس (رویکردی معرفت شناختی)
۲۴۳ مدرنیسم و فرهنگ
۲۴۴ نزاع سنت و مدرنیسم (نخستین رویارویی)
۲۴۵ مفهوم سنت
۲۴۶ گسست یا پیوست با گذشته
۲۴۷ مبانی جنس شعر جدید
۲۴۹ مدرنیسم
۲۵۱ تعریف شعر
۲۵۲ شعر نو چه چیز نیست؟
۲۵۳ ساز و کار فهم شعر نو
۲۵۴ ساخت و معنا
۲۵۷ عبدالوهاب البیاتی (شعر برای آزادی)
۲۵۸ سنت و مدرنیسم
۲۵۹ شعر و زندگی
۲۶۲ یوسف الخال (دیالکتیک شعر، واقعیت و سنت)
۲۶۲ خاستگاه مدرنیسم
۲۶۳ اومانیزم
۲۶۴ اصول مجله شعر
۲۶۵ اهداف مجله شعر
۲۶۵ سنت
۲۶۷ مفهوم و کارکرد شعر
۲۷۰ صلاح عبدالصبور (حلاج، سوسیالیسم و مدرنیسم)
۲۷۱ سنت و مدرنیسم
۲۷۲ مفهوم و کارکرد شعر
۲۷۶ احمد عبدالمعطی حجازی (شاعر هستی و زمان)
۲۷۸ شعر و جامعه
۲۸۰ شعر، زبان و هستی

۲۸۲ خلیل حاوی (شعر فلسفی)
۲۸۳ شعر و رؤیا
۲۸۵ بلند الحیدری (واژگان الهام بخش)
۲۸۶ سنت و مدرنیسم
۲۸۷ ابهام در شعر
۲۸۹ فهرست منابع

www.ketab.ir

پیش‌گفتار

آن‌چه در این کتاب آمده است نه یک بررسی جامعه‌شناختی در حوزه‌ی نزاع سنت و مدرنیسم است و نه ارائه‌ی یک نظریه. در باب نزاع گفتگومانی میان سنت‌گرایان دینی و نواندیشان حوزه‌ی معرفت دینی. این اثر بررسی نزاع و تبلول است که در حوزه‌ی شعر معاصر عرب میان سنت‌گرایان و نوگرایان رخ داده است. با چنین نگاهی این اثر به‌خاطر جنبه اجتماعی و فرهنگی و دینی این نزاع می‌پردازد. چون مدرنیسم از مهم‌ترین مسائل فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و دینی روزگار ما می‌باشد. به همین خاطر دوران جدید را می‌توان دوره‌ی نزاع سنت و مدرنیسم نام نهاد. در باب ولادت چون نوگرایی، تجدد، نوسازی، تجدید نظر طلبی، احیاءگری و اصلاح پیوند خورده است.

شالوده‌ی این اثر بر نزاع سنت‌گرایان و نوگرایان در حوزه‌ی شعر معاصر عرب مبتنی است. پیداست که این نزاع ریشه در نوگرایی دوره‌ی عباسی و حتی پیش‌تر از آن در دوره‌ی نزول قرآن کریم دارد. چون قرآن با ارائه‌ی متنی باشکوه و فراهنجار نسبت به زبان و ادب عربی در دوره‌ی جاهلی متنی متفاوت آفریده است. اما آغاز مدرنیسم ادبی را باید به دوره‌ی اموی برگرداند. با تزلزلی که در جامعه‌ی عربی آن روزگار رخ داد و حضور مفاهیم دینی و آشنایی عرب با ملت‌ها و فرهنگ‌های دین‌پر، ادبیات و شعر نیز دچار تحول شده بود. تغییر در نگرش عرب‌ها لازم‌هاش آن بود که شاعران نیز از موضوع‌های سنتی خارج شوند که این تغییر در نگرش به تبع خود تغییر در زبان را به همراه خواهد داشت. شاعرانی چون سائیه شعر او هم از حیث هنری و هم از حیث اندیشگانی مهم است. شعر او را می‌توان سر آغاز این تحول و تجدید به شمار آورد. پس از او می‌توان به ابوتمام و ابونواس اشاره کرد.

اما مدرنیسم در شعر معاصر عرب به واسطه‌ی مدرن شدن جامعه‌ی عربی در قرن نوزدهم با تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آغاز شده است. همین تحولات آغاز نزاع سنت و مدرنیسم در جامعه‌ی عربی می‌شود. شعر معاصر عرب با پشت سر گذاشتن چهار جریان وارد مرحله‌ی مدرنیسم ادبی می‌شود:

- 1- مرحله‌ی نئوکلاسیکی که توسط احمد شوقی و حافظ ابراهیم حمایت می‌شود.
- 2- مرحله‌ی رمانتیسم به رهبری خلیل مطران و ادیبات مهجر یا دوگرایش شمالی و جنوبی.
- 3- مرحله‌ی رئالیسم اشتراکی با ظهور شاعرانی چون عبد الوهاب بیاتی و صلاح عبد الصبور. بدر شاکر السیاب.
- 4- مرحله‌ی رمزگرایی یا شاعرانی چون سعید عقل، یوسف عضوب و ادونیس.

اما ساختار این اثر با بررسی مفهوم‌شناسی در فصل نخست آغاز می‌شود که به تبارشناسی واژگان کلیدی آن یعنی سنت و مدرنیسم و مؤلفه‌های آن دو می‌پردازد و زمینه‌های ظهور مدرنیسم را بررسی می‌کند. در فصل دوم با اشاره به مدرنیسم در جهان عرب به شکل‌گیری، عوامل و زمینه‌های آن می‌پردازد. در این فصل به ریشه‌های ظهور مدرنیسم در جامعه‌ی عربی از ظهور اسلام تا دوران جدید پرداخته می‌شود. از آنجایی که مهم‌ترین دغدغه‌ی این اثر مدرنیسم ادبی یا مدرنیسم شعری است به بررسی مؤلفه‌های مدرنیسم ادبی و زمان و زمینه‌ی ظهور مدرنیسم در شعر معاصر عربی اشارات مبسوطی دارد. از جمله بررسی مکاتب ادبی تأثیرگذار هم‌چون کلاسیسیسم، رئالیسم و جریان ادبی از جمله ادبیات مهجر، مکتب آپولو و مکتب دیوان از مباحث این فصل می‌باشد.

در فصل سوم به حوزه‌ای نزاع میان سنت‌گرایان و نوگرایان در دوران جدید پرداخته می‌شود که با توجه به مسأله این پژوهش به دیدگاه‌های سنت‌گرایان و نوگرایان در باب مفهوم شعر نو، ساخت هنری، صورت‌زبانی و ساختار در شعر معاصر اشاره شده است. در فصل چهارم به پیشگامان مدرنیسم شعری و دیدگاه‌های آنان از آغاز تاکنون و عوامل تأثیرگذار شکل‌گیری مدرنیسم شعری از جمله جبران خلیل جبران، نازک‌الملاتکه، ادونیس، بیاتی، عبد الصبور، خلیل حاوی و بلند الحیدری پرداخته شده است. این اثر محصول طرح پژوهشی نازندان در دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد که اینک به صورت کتاب به همت معاونت پژوهشی دانشگاه عرضه می‌گردد. در همین جا بر خود لازم می‌دانم که از تمامی کسانی که در بهبود اثر تلاش کرده‌اند سپاسگزار نمایم. از مدیر محترم پژوهشی دانشگاه جناب آقای دکتر مهری و کارشناس محترم پژوهشی دانشگاه جناب آقای فننده، همکاران محترم گروه ادب عربی دانشگاه فردوسی و داوران محترم که رهنمودهایی داشته‌اند و معاون محترم پژوهشی دانشکده‌ی ادبیات جناب آقای دکتر پیشقدم و دست‌اندرکاران چاپ و انتشارات دانشگاه به ویژه جناب آقای عطایی که توفیق همگان را از خداوند کریم خواهانم.

سید حسین سیدی

پاییز ۱۳۹۴

کلیات

مقدمه

دوران جدید را می‌توان دوره نزاع میان سنت و مدرنیسم نامید. دورانی که با ظهور علم جدید با تمام مؤلفه‌های فلسفی، فن آوری، هنری، اجتماعی و ... با مؤلفه‌های سنت درگیر شد. آنچه در حوزه علم، به ویژه علم نجوم و به در علوم انسانی (در فلسفه، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، فرهنگ، دین و ...) رخ داد، بدون تردید ریشه در نگرش‌های فلسفی عالمان جدید دارد. تغییر در نگاه آدمیان امروزی در سه حوزه خدا، انسان و جهان، محصول آن تحولاتی است که در اندیشه فلسفی فیلسوفان معاصر شکل گرفت. این تغییر نگاه در سه خود تغییر در باورها، نگرش‌ها، رفتار، اخلاق، عادات و سبک زندگی، زیست جهان، دین‌دوری، معناگرایی، سکولاریزه شدن، نقد عقل، تحول در ارزش‌های آدمیان و ... را به همراه داشت.

به همین روی مدرنیسم از مهم‌ترین مسائل فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی روزگار ما به شمار می‌آید. چون مدرنیسم بی‌تردید با مقولاتی چون نوگرایی، جامعه‌سازي، تجدید نظر طلبی، احیاگری و اصلاح پیوند خورده است. بی‌جهت نیست که رابطه بین مدرنیسم و نوگرایی و تأثیر آن بر تحولات سیاسی - اجتماعی، از دغدغه‌های دانشمندان در دوران جدید است. تأثیر رابطه این دو تنها بر تحولات سیاسی - اجتماعی تجلی نمی‌یابد، بلکه مهم‌تر از این دو حوزه بر فرهنگ، دین، باورها و نظام ارزشی آدمیان نیز خود را نشان می‌دهد. با نگاهی به معنای مدرنیسم و مؤلفه‌های معنایی آن می‌توان گفت مفهوم «تغییر» از مؤلفه‌های بنیادین آن است و تقابل معنایی میان سنت و مدرنیسم و مدرن (Modern) و سنتی (Traditional)، بیانگر مفهوم «تغییر» است. مسأله تغییر فراتر از تغییرات جزئی و مقطعی است و از آن به مقوله کلان‌تری به نام تغییرات اجتماعی (Social change) نیز تعبیر می‌شود. چنان‌که گفتیم، مدرنیسم بر حوزه‌های مختلف اجتماعی، یعنی فرهنگ، سیاست، اقتصاد، جامعه، دین، باورها و ... تأثیرگذار بوده است. بدون تردید بیش از هر چیز و هر حوزه‌ای،

بر خود آدمی تأثیر بسیار گذاشته است. مهم‌ترین تأثیر آن بر آدمی در حوزه بیان و فهم تازه از «خود» بوده است که تأکید آن بر فردیت و اصالت فرد خود را نشان داده است. این تأثیر در پی خود، بر درک رابطه آدمی با متافیزیک نیز تأثیر داشته است که در مقولات و مفاهیمی چون خدا، دین و اخلاق بروز نموده است.

اما سنت چیست که میان آن و اندیشه مدرن، نزاع در گرفته است؟ قبل از هر چیز باید یادآور این نکته شد که نزاع بین سنت و مدرنیسم یکی از دیدگاه‌ها و واکنش‌ها در برابر مدرنیسم است و رویکردها و واکنش‌های دیگری در تقابل یا تعامل این دو وجود دارد. اما در این نوشته بر مسأله نزاع و تقابل باک می‌رود، چون نخستین و آشکارترین و حتی گفتمان غالب همین برخورد است. آنچه در مفهوم مدرنیسم آمده است، تغییر عناصر مذهبی، فرهنگی، تاریخی، رسوم و آداب و حتی نگرش‌های ویژه است که یوه زندگی خاصی را تشکیل می‌دهند. سنت، ریشه در گذشته دارد و لذا میان آن و مدرنیسم که ریشه به نال و آینده دارد، تعارض رخ می‌دهد و نقطه آغازین نزاع میان سنت و مدرنیسم همین جاست.

مسأله این پژوهش

با بیانی که از مفهوم نزاع سنت و مدرنیسم به طور عام ارائه شده است، به مسأله این پژوهش می‌پردازیم.

ظهور مدرنیسم با خود تغییر در تمام حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی و سنت و دین و عادات را در پی داشته است. در حوزه فرهنگ، تأثیر آن بر حوزه ادبیات هم سؤال‌برانگیز و خور توجه است. شاید ادبیات و به ویژه شعر، بیش از جاهای دیگر می‌تواند تصویر روشنی از این نزاع را نشان دهد. هر چند که از مفهوم واژه «نزاع» پیداست، سنت‌گرایان در عرصه ادبیات و شعر با نوگرایان به چالش‌های نظری و فکری پرداخته‌اند، اما این عرصه همچنان بهترین جلوه‌گاه این نزاع بوده است؛ چون اختلاف فکری و روشی در تعامل یا تقابل با مدرنیسم به باورهای دینی و اعتقادی جامعه ارتباط پیدا نمی‌کند. لذا مخالفان و موافقان سنت و مدرنیسم در این عرصه، خود را آزادتر و با موانع کمتری مواجه می‌یافتند.

چالش‌های پیش آمده در حوزه سنت و مدرنیسم در جهان عرب علاوه بر تغییرات اجتماعی به معنای عام، به حوزه‌های خردتری چون ادبیات هم رسیده است. ورود مدرنیسم در دنیای عرب همچون دیگر جوامع سنتی، با واکنش‌های تنیدی مواجه شده است. چون هر گونه تغییر در ساختار

مناسبات اجتماعی در چنین جوامعی، تغییر در شالودهٔ مناسبات سیاسی را در پی خواهد داشت که به طور کلی در چنین جوامعی به خاطر بسته بودن نظام‌های سیاسی و حاکمیت نظام‌های ایدئولوژیک، خوانش واحدی از دین و باورهای دینی داشتن و غلبه گفتمان سنتی، مقابله با آن همیشه تند و جسورانه است. اما در حوزه ادبیات و نزاعی که در این عرصه در باب شعر نو و کلاسیک رخ می‌دهد، بی‌تردید در سایهٔ تحولات اجتماعی و فکری است. نزاع در این حوزه، بازتاب نزاع عام‌تری است که در کلیت جامعه رخ داده است. به همین جهت بررسی نزاع میان سنت و مدرنیسم در حوزه شعر عربی، بیانگر نزاع فراگیری است که در جامعه عرب رخ داده است.

تقریباً در تمام کشورهای عربی این نزاع وجود داشته است و تفاوت این کشورها در زمان وقوع و عوامل آن بوده است. در مصر، لبنان، عراق و شام شاهد این چالش هستیم. از حیث زمانی، ظهور چالش به لحظه ورود مدرنیسم در آن کشورها برمی‌گردد. مثلاً در مصر و لبنان از دیگر کشورها زودتر به منصفه رسیده است. در هر حال مراحل تحول در کشورهای عربی، از سه مرحله تحول در حوزه آگاهی عرب می‌گذرد.

۱. مرحله آگاهی دینی.

۲. مرحله آگاهی ملی - قومی.

۳. مرحله آگاهی اجتماعی.

در هر سه مرحله، جامعه عرب با چالش روبه‌روست. ر عرصه آگاهی دینی، گفتمان حاکم در این کشورها با هر گونه گفتمان جدید مخالف است. سنت، تاس و تفسیر بسته و واحد از معرفت دینی ارائه دادن، از ویژگی‌های این جریان است. لذا عجیب نیست که هوگرایی در اندیشه دینی در این کشورها با چالش‌های سختی روبه‌رو گردد. در حوزه آگاهی ملی - قومی و اجتماعی، باز مدرنیسم با سنت‌های سنگ شده در اندیشه حاکمان سیاسی این کشورها روبرو است. به هرگونه تغییر در حوزه آگاهی جمعی، مشارکت سیاسی، شکل‌گیری نهادهای مدنی، آزادی‌های فردی، حقوق بشر، حوزه حقوق خصوصی و ... بسته است.

طبیعی است که در چنین جوامعی، پدیدار شدن مدرنیسم در حوزه ادبیات و شعر، مخالفان و موافقانی داشته باشد. مخالفان ظهور مدرنیسم ادبی، آن را تا سرحد نزاع پیش بردند و چنان‌که خواهیم دید، هر گونه تغییر در ساختار، سبک و معنا در شعر را منکر شدند تا جایی که گاه آنها را به غرب‌زدگی متهم می‌کنند و شعر نو را هم کالایی غربی به‌شمار می‌آورند.

طرفداران مدرنیسم عربی در پی تغییر در ساخت و معنای شعر بودند، لذا با واکنش تند

سنت گرایان رویه‌رو می‌شوند. شاعران نوگرا بر آن بودند که شعر باید به مسائل روزمره و دغدغه‌های کنونی آدمیان پردازد و لازمه این پردازش، تغییر در زبان است و این همان نقطه چالش سنت گرایان است. چون سنت گرایان، شعر کلاسیک را حامل ارزش‌های ثابت و غیر قابل تغییر می‌دانستند. شعر کلاسیک برای سنت گرایان در حکم یک الگو و معیار بود و هم شاعران و هم ناقدان معیار خوبی و بدی شعر و یا زیبایی و زشتی آن را در پرتو آن الگو می‌سنجیدند. از دیگر نقاط چالش در حوزه مدرنیسم ادبی، این جهانی بودن شعر نو و مدرنیسم شعری است که در جامعه عرب و شعر کلاسیک گفتمان غالب، آخرت گرایی است.

چنان‌که در آغاز گفته شد، مدرنیسم یعنی تغییر نگاه آدمیان در سه حوزه خدا، جهان و انسان. به همین روی شعر کلاسیک که به مسائل جزئی این جهان می‌پرداخت و اساساً شعر غنایی بوده است، با شعر نو که در پی وضع کبر فزاینده و عامی نسبت به آدمی و جهان است، در تعارض قرار می‌گیرد. اما این پژوهش در پی تبیین عوامل شکل‌گیری، انگیزه‌ها، دستاوردها و چالش‌های نزاع میان طرفداران سنت و مدرنیسم و مخالفان سنت و مدرنیسم در حوزه شعر معاصر عرب است. شاید به ذهن چنین خطور کند که به کارگیری «نزاع» خود بیانگر جهت‌گیری در این باب است و فرضیه نویسنده از همان آغاز، مفروضات شعر نزاع است و هیچ‌گونه تعامل یا همسویی میان این مقوله نمی‌بیند. این نقد وارد است، اما باید گفت آنچه پیش از همه و پیش از هر چیز دیگر در این عرصه خودنمایی کرده است، نزاع میان این دو شعر بوده است و طرفداران تعامل و همزیستی اندک بوده‌اند. به همین روی واژه «نزاع» انتخاب شده است تا هر چه بهتر، شکاف میان دیدگاه‌ها و جهت‌گیری‌ها روشن شود.

پیشینه پژوهش

آثار و نوشته‌های موجود در این حوزه را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد:

۱. آن دسته از آثاری که به طور مستقیم به موضوع نزاع سنت و مدرنیسم در شعر معاصر عرب پرداخته‌اند، ولی به اصول و مبانی شعر نو و در پی آن، به اختلافات و چالش‌های دو گروه اشاره کرده‌اند. مهم‌ترین اثر در این حوزه، کتاب «فصایا الشعر المعاصر» نازک الملائکه است که در نوع خود، اثر کم نظیر و بسیار ارزشمند است. نویسنده که خود نوگرا و طرفدار مدرنیسم شعری است، به خوبی به تبیین مسأله پرداخته و آن را جنبشی اجتماعی می‌داند. عمده‌ترین مسائل این کتاب به امور زیر اختصاص یافته است:

- شعر آزاد به مثابه یک جنبش.
- شعر آزاد و مسائل عروضی.
- شعر آزاد از حیث تأثیر گذاری.
- رابطه شعر و جامعه.
- نقد شعر.

از دیگر شخصیت‌ها و شاعران برجسته معاصر عرب، می‌توان از «ادونیس» یاد کرد. او در آثار خود به مسأله سنت و مدرنیسم پرداخته است. ادونیس در کتاب بسیار مهم خود «الثابت و المتحول»، چنان که از نام آن پیداست، به این موضوع اشارات دقیق داشته است. شیوه کار ادونیس در پردازش این موضوع، بر روی بنیادهای فلسفی، کلامی و اجتماعی این مسأله است. لذا به تحول در نگاه به مقولات سنتی همچون دین، خدا، انسان و اخلاق و در پایان، به ادبیات و شعر می‌پردازد. ادونیس در بیش تر آثار خود که مسأله سنت و مدرنیسم اشاره دارد، مسأله پیوست و گسست سنت و مدرنیسم را مطرح می‌نماید. دو پرسش مهم برای او این دو پرسش است:

۱. آیا مدرنیسم شورشی است علیه سنت؟

۲. آیا ساخت خود به خود نشانه مدرنیسم است؟

وی طبق عادت، به بنیادهای فلسفی این مسائل می‌پردازد و در پاسخ به این پرسش‌ها، با تمایز افکندن میان دو مفهوم در سنت، یعنی سطح و ژرفا توصیه می‌کند. سطح از نظر او، آن‌چه که موجب تجلی و نمایش اندیشه‌ها و موضع‌گیری‌ها و ساختن است و ژرفا، نمایانگر جوشش، نوآوری و انقلاب است. لذا سطح از نظر او، امری است تاریخی و اجتماعی است مطلق. ادونیس در کتاب «سیاسة الشعر» هم به این مسأله و در این اثر به جنبه معرفت‌شناختی می‌پردازد. از دیگر آثار وی که به این مسأله اشاراتی داشته است، می‌توان به «ازمن الشعر»، «فاحش نهایت القرن»، «مقدمة للشعر العربی» اشاره کرد.

در برخی از آثار نگاهشده شده توسط صاحب‌نظران عرب، سنت و مدرنیسم به مقوله دیگری تحت نام نزاع بین قدیم و جدید تغییر نام یافته است. از جمله کتاب «الصراع بین القديم و الجديد فی الشعر العربی» از محمد حسین الاعرجی می‌باشد که از عنوان اثر پیداست که شاعر در پی طرح مسائل کلی است؛ چون نزاع را در سطح کلان شعر عربی بدون تحدید زمانی و مکانی آن را مطرح ساخته است. طبق عادت این نویسنده هم چون دیگر نویسندگان عرب از تأثیر گذاری عوامل بیرونی در شکل‌گیری مفاهیم مدرن در شعر عرب سخن گفته است و از نهضت بازگشت در ادبیات

معاصر عرب و بررسی زمینه‌های تاریخی این نزاع از دوره عباسی و استمرار آن تا دنیای جدید در جهان عرب سخن به میان آورده است.

نویسنده کتاب «الاتجاهات و الحركات فى الشعر العربى الحديث» خانم سلمی الخضراء الجیوسی، مطالب زیادی را به مسأله نزاع بین سنت‌گرایان و نوگرایان اختصاص داده است. این اثر هر چند به رویکردها و جنبش‌های ادبی در جهان معاصر عرب می‌پردازد، اما ناگزیر نویسنده باید به چالش‌های سنت و مدرنیسم پردازد و با این که اشاره صریح به این مفاهیم ندارد، اما به دیدگاه شاعران نوپرداز و تحلیل دیدگاه‌های آنان پرداخته است که در روشن شدن مسأله کمک می‌کند. از ویژگی‌های مهم این اثر، بررسی تاریخی روند شکل‌گیری نوگرایی با تفکیک کشورها می‌باشد. از دیگر آثار این حوزه که دقیقاً به مسأله مورد پژوهش ما، یعنی نزاع در شعر معاصر عرب پرداخته نشده است، رسی به مبانی فکری - فلسفی مسأله پرداخته است، می‌توان از اثر مهم محمد عابد الجابری، تحت نام «التراث والحداثة» نام برد. جابری طبق عادت، به مفهوم‌شناسی و بررسی علل و عوامل شکل‌گیری مدرنیسم در اندیشه عرب می‌پردازد. دغدغه اصلی جابری، تبیین و تعریف مفهوم سنت و تلاش برای سنت‌زدایی از آن است.

اثر دیگر که به مسأله مدرنیسم پرداخته است و به نزاع بین آن و سنت اشاره چندانی ندارد، «الحداثة فى الشعر العربى المعاصر» از محمد حمود است. نویسنده به شکل‌گیری مقوله مدرنیسم از حیث تاریخی و تحلیل نشانه‌های مدرنیسم در شعر معاصر می‌پردازد. حمود بیشتر به جلوه‌های حضور مدرنیسم در شعر معاصر پرداخته است تا این که گسست بین پیوست آن با سنت را مطرح نماید. از جمله مسائل طرح شده در این اثر، ساخت، تصویر، نمادگرایی، اسطوره و ابهام می‌باشد. کمال خیریگ در کتاب «حركة الحداثة فى الشعر العربى المعاصر» به مسأله مدرنیسم می‌پردازد ولی به نزاع آن با سنت‌گرایان اشاره زیادی نمی‌کند. از نام این اثر پیداست که نویسنده آن را جنبش می‌داند که گویی انقلابی است که با عزم و اراده عده‌ای شکل گرفته است. وی آغاز شکل‌گیری مدرنیسم در جهان عرب را به قبل از جبران و بعد از جبران تقسیم می‌کند. وی اساساً شعر و ادبیات قبل از جبران را سنتی می‌داند و پس از جبران را در حوزه شعر مدرن قرار می‌دهد. به همین جهت به جنبش شعر نو توسط یوسف الخال توجه زیادی می‌نماید.

کتابی که عنوان آن به همین مسأله اشاره دارد، کتاب «الصراع الادبى بين القديم و الجديد» از علی العماری است که انتظار می‌رود نویسنده دقیقاً به موضوع پرداخته باشد، اما نویسنده مسأله را در حد نزاع لفظ و نوآوری در واژگان فرو کاسته است. بررسی زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و

سیاسی نزاع بین قدیم و جدید را از این منظر که این پژوهش در پی آن است، مورد بررسی قرار نداده است.

نویسنده وجهه همت خود را به مباحث ادبی صرف معطوف کرده است و بیش تر در پی رد دیدگاه نوگرایان می باشد. در ضمن مطالب و فصل های کتاب چنان که باید، پیوند منطقی با هم ندارند و مقالات و مطالب پراکنده ای هستند که رشته واحدی، آنها را به هم پیوند نمی دهد.

اما گاه آثاری یافت می شوند که از عنوان آنها انتظاری نمی رود که نویسنده به بحث سنت و مدرنیسم یا قدیم و جدید پرداخته باشد، اما در متن این گونه آثار، مطالب مفیدی در این باب آمده است. از جمله کتاب «الإنجازات الوطنية في الأدب المعاصر» از محمد محمد حسین می باشد که در بخش مربوط به قدیم و جدید به فضای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی پیدایش مفهوم قدیم و جدید پرداخته است. سرچشمه که بنده خود سنت گراست و به مبانی ادبیات کلاسیک پایبند است و بیشتر به مسائل اجتماعی پرداخته است تا مسائل ادبی.

غنیمی هلال هم در کتاب «الأدب المعاصر» اشاره ای گذرا به مسأله قدیم و جدید در فصلی که از جهانی بودن ادبیات سخن می گوید. به نزاع بین قدیم و جدید پرداخته است که مطالب کافی برای بیان مسأله مهمی چون نزاع سنت و مدرنیسم نیست. همچنین کتاب «قيم جديدة للأدب العربي القديم والمعاصر» از خانم بنت الشاطی که علی رغم عنوان کتاب که انتظار می رود به مطالب مهمی در باب ارزش ها و تغییر آن در ادبیات کلاسیک و جدید عرب در آن یافت شود، تنها به فضای فکری و اجتماعی ادبیات جدید مصر پرداخته است.

در این میان به آثاری می توان برخورد که بیشتر رویکرد ایده آریک دارند و هر گونه نوگرایی را بر نمی تابند. از جمله می توان به آثار انور الجندی اشاره کرد.

در کتاب «المحافظة والتجديد في النثر العربي المعاصر في مئة عام» و «معارك الأدبية» و «المساحلات والمعارك الأدبية» و «اللغة العربية بين حمانها وخصومها» که معمولاً از یک رویکرد برخورداند، بیانگر دیدگاه نویسنده است که به سنت اسلامی - ادبی گرایش دارد و در حقیقت، در مقام مخالفت با نوگرایان نوشته شده اند.

در این حوزه می توان به کتاب ها و مقالات زیادی اشاره کرد ولی پایان بخش این قسمت، معرفی کتاب «الصراع بين القديم والجديد في الأدب العربي الحديث» از محمد الکتانی خواهد بود که نویسنده در دو جلد، به طور مفصل به مسأله پرداخته است. با توجه به سال چاپ این اثر (۱۹۸۲)، باید گفت این اثر علی رغم مباحث متنوع و فراوانی که در حوزه های مختلف دارد، همچنان به مسأله

نزاع بین سنت و مدرنیسم پرداخته است. این اثر پس از بررسی زمینه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ظهور نوگرایی و بررسی نمودهای آن در دوره‌های مختلف در دوران جدید در ادب عربی، مثل عصر بازگشت و رنسانس ادبی عرب، به بررسی و ارزیابی میراث کهن عرب در حوزه شعر پرداخته است. این کتاب علی‌رغم وجود مطالب مفید و متنوع در حوزه قدیم و جدید و بررسی مفصل نزاع بین ارزش‌های قدیم و جدید، باز در بررسی ظهور مدرنیسم و تأثیر آن بر ادبیات معاصر عرب و نزاع میان طرفداران مدرنیسم شعری و سنت‌گرایان اثری ناتمام است. به عنوان نمونه، در این اثر هیچ سخنی از سنت و مدرنیسم به میان نیامده است. البته چنان‌که گفته شد، این اثر با توجه به سال انتشار آن، طبیعی است که به این مطالب پرداخته باشد.

در هر حال، آثار و مطالب نوشته شده پیرامون این مسأله در آثار نشر یافته در زبان عربی، یا به مسأله به طور جزئی پرداخته شده، و یا آن را به مباحث ویژه‌ای در حد بررسی تحول واژگان و مباحث زبانی فرو کاسته‌اند، و یا موردی ایدئولوژیک به مسأله داشته‌اند. اما این پژوهش ضمن عنایت به این آثار و وام‌دار بودن به تلاش‌های نویسندگان در این حوزه، بر آن است که مسأله را در حوزه مبانی فلسفی و نظری نزاع میان سنت و مدرنیسم و طرفداران و مخالفان این حوزه در شعر معاصر عرب مورد بررسی قرار دهد. به همین جهت به مبانی فلسفی و زمینه‌های اجتماعی ظهور مدرنیسم به عنوان پدیده‌ای فلسفی و فکری پرداخته می‌شود و سپس به ظهور تجلیات آن در حوزه شعر معاصر عرب.